

T. Betsenko, Doctor of philological sciences, professor
Educational and scientific institute of philology,
Sumy state A.S. Makarenko pedagogical university, Sumy

LINGUISTIC WORLD OF UKRAINIAN FOLKLORE LEGAL CODES

The article presents the analysis of S.T. Lavrinenko's monograph "Lingual signs of legal culture conceptualization in a folklore text (linguo-culturelogical analysis of different genres in the Ukrainian folklore)" / S.T.Lavrinenko; edited by A.K. Mojsiënko. K.: Dmytro Burago Publishing House, 2014. – 468 p. It has been proved that the reviewed work presents unique independent scientific investigation of lingual signs related to ethnic legal experience, coded in Ukrainian folk epic songs and lyrics.

Key words: conceptualization, categorization, cultural and legal informativity, Ukrainian folklore.

УДК 81'373:811.111-26

С. Борщевський, канд. філол. наук, доц.
НПУ імені М. П. Драгоманова, Київ

Г. Олександрова, канд. філол. наук, доц.
НПУ імені М. П. Драгоманова, Київ

СЕМАНТИЧНА ДЕВІАЦІЯ ІСТОРИЧНИХ НОМІНАЦІЙ В АНГЛОМОВНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ (на матеріалі романів В. Скотта)

Статтю присвячено дослідженню деструкції первинного смислу історичних номінацій, а саме семантичної девіації як базового конституюнта метафоричного та метонімічного перенесення. Уперше з позицій діалектичного підходу до вивчення мовних явищ семантичну девіацію розглянуто як особливу категорію когнітивної семантики, що виконує конструктивну роль у процесі деструкції первинного смислу лексеми, програмує її конотативну множинність, беручи активну участь в утворенні індивідуально авторських концептів, розширюючи при цьому емоційно-експресивне поле історичного дискурсу.

Ключові слова: семантична девіація, історична номінація, діалектичний підхід, когнітивна семантика.

Постановка проблеми в загальному вигляді, її актуальність та зв'язок із науковими завданнями. Характерною особливістю гуманітарних студій кінця ХХ – початку ХХІ століття, що виконані на стику системно-структурної та когнітивно-дискурсивної парадигм, є вихід на передній план принципу антропоцентризму, який зумовив загальне спрямування лінгвістичних розвідок на дослідження функціонування мови як сфери

© С. Борщевський, Г. Олександрова, 2014

реалізації художнього мислення, зокрема й у доробку основоположника реалістичного роману В. Скотта. Слід зауважити, що творчість видатного романіста ґрунтується на матеріалі переламних моментів європейської історії та позначена глибоким психологізмом, а відтак тенденцією до побудови метафоричного образу за принципом розгалуженої асоціативності. Проте й досі недостатньо вивченим і систематизованим залишається лінгвокогнітивний аспект впливу історичних номінацій художнього прозового тексту на адресата, що досягається шляхом девіативного (нестандартного) використання автором історичного роману лексичних мовних засобів. Необхідність поступового заповнення цієї лакуни й визначає **актуальність** обраної нами теми.

Метою статті є виявлення особливостей семантичної девіації історичних номінацій (історизмів) як базового конституанта метафоричного та метонімічного перенесення.

Завдання статті:

- 1) визначити теоретико-методологічні засади вивчення семантичної девіації історизмів у контексті стилістичної лексикології та когнітивної лінгвістики;
- 2) встановити співвідношення понять «неологізм» – «оказіоналізм» – «девіація» як базових одиниць в утворенні індивідуально авторських концептів;
- 3) ідентифікувати моделі девіативного використання мовних засобів та з'ясувати їхнє функціональне навантаження у формуванні мовної картини світу В. Скотта як автора історичного роману;
- 4) виявити лакуни в дослідженні процесів деструкції первинного смислу історичних номінацій й окреслити на цій основі перспективи дальших наукових розвідок.

Виклад основного матеріалу. Наукові результати. Факти девіативного використання різнорівневих мовних одиниць неодноразово ставали предметом наукового зацікавлення як західних (Р. Мерінгер, К. Майєр), так і вітчизняних (С.В. Алексєєва, Ю.Д. Аפרєсян, Л.Г. Бабенко, О.М. Єрмакова, Л.В. Зубова, С.О. Швачко) лінгвістів. При цьому девіацію пов'язують із мовними аномаліями (О.С. Афанасьєва, В.В. Чумак [11]) або ж розглядають як креативний феномен, що засвідчує високі словотвірні потенції мови (С.О. Швачко [12]).

За терміном **“девіація”** (від пізньолат. *deviatio* – відхилення) закріплено декілька значень із різних галузей знання (фізика, анатомія, соціальна психологія, економіка тощо). Найближчим до лінгвістичного вжитку видається термінологічне значення, яке побутує в соціальних (суспільних) науках, де під девіацією (девіантною поведінкою) розуміють поведінку, «що порушує загальноприйняті в даному суспільстві норми і правила ... » [БРЭС, с. 429]. Запозичений із суспільних наук у середині 1980-х рр., у працях західних лінгвістів цей термін слугував на позначення аномальних явищ різних мовних рівнів, що являли собою відхилення від норм вибору, використання мовних засобів, а також невідповідність нашим уявленням про стандартне осмислення й категоризацію дійсності. Ми ж у даній статті виходимо з тези про те, що такі відхилення можуть набути різновекторного (як негативного, так і позитивного) семантичного спрямування, порушуючи усталені мовленнєві норми та стереотипи, закладаючи підвалини нових світоглядних парадигм і стилів мислення.

Нові слова, що виникають у процесі мовотворчості, можуть позначатися відразу декількома термінами, близькими за значенням: «неологізм», «оказіоналізм», «новотвір», «девіація». З позицій сучасного діалектичного підходу до вивчення мовних явищ

неологізм є одиницею не лише мови, але й мовлення, саме тому в останніх працях він не протиставляється okazіоналізмові як неузальному, неканонічному, «одноразовому» слову, тобто аномальній (нестандартній, девіантній, девіативній) одиниці лексичного рівня мови. Незважаючи на термінологічну неусталеність, дослідники погоджуються в розумінні авторського лінгвістичного новотвору як контекстно закріпленої одиниці.

Відповідно до мети й завдань нашої розвідки **об'єктом** дослідження було обрано історичні номінації (історизми, в т.ч. неофіційні антропоніми – прізвиська історичних постатей), виявлені за допомогою прийому суцільної вибірки у романі В. Скотта «Айвенго».

Не викладає сумніву той факт, що процес відтворення культурної спадщини нації здійснюється крізь призму репрезентованої історичної достовірності та побутових особливостей будь-якої доби, невід'ємними складовими яких постають фольклор та історичні події. Повною мірою ця аксіома втілилася саме в історичному романі як самостійному жанровому утворенні, що йому притаманні документальне оздоблення, послугування прийомами ретроспекції та паралелізму для дескриптивного поєднання сучасності й давнини, створення системи образів (історичних і вигаданих) з використанням художнього вимислу та художнього домислу.

Історичний роман апіорі постачає об'єктом літературознавчих студій, лінгвісти зверталися до цього аспекту в межах інтерпретаційного поля, зазначаючи, що тексти даного жанру характеризуються специфічними лінгвістичними особливостями передусім у сфері лексичного наповнення.

У мовознавчих студіях дискусійним залишається питання щодо визначення лінгвістичного статусу історичної номінації, проте переважна більшість дослідників вважає історизм 1) різновидом застарілої лексики (І.В. Арнольд, О.М. Бабкін, Н.Т. Бухарева, Г.М. Гайдученко, Н.М. Михайлівська, М.М. Шанський) або 2) похідним від архаїзму (І.Р. Гальперін, О.Б. Черкаська). Окреслення функціонування історизмів у межах семантичного поля історичного дискурсу видається науково обґрунтованим та доцільним, оскільки ця категорія лексики дозволяє простежити панорамність лексичних інтерференцій у тексті відповідно до чіткої регламентації історичної минувшини.

Останнім часом дослідження лексичних одиниць створюють широке дискусійне поле щодо еволюційних проблем розвитку мови, зокрема й механізмів трансформації засобів лексичної номінації. В аспекті прогресивного розвитку будь-якого соціуму ускладнення мовленнєвих форм комунікативного простору, як і самої мови в цілому, відповідає рівню рецепції та оперування інформаційним потоком життєвого досвіду поколінь й інтелектуального надбання носія мови – народу. За влучним висловом В. Іванишина та Я. Радевича-Винницького, «мова забезпечує „часову тяглість і безперервність життя, збереження органічності і оригінальності світосприймання етносу при зміні його історичних форм» [5: 167].

Як безперервно функціонуюча семантична система, мова потребує лексичного оновлення: спостерігається інтродукція як нових одиниць зі збереженою або новою конотацією, так і позбавлення непотрібних, відбувається процес взаємодії мовних механізмів: механізму лексичних підсистем, денотаційного поля, механізму слововживання, дери-вації (словотворення). На думку Л. Мигляченко, Л. Яцюк та А. Самусенко, лексичні неологізми сучасної англійської мови постають як універсальний спосіб забезпечення динаміки розвитку лексику в усіх його проявах – номінативному, значеннєвому, по-

льовому, функціональному (пор., напр., процес творення предметних слів на означення опредметненої дії – назв дій-актів, дій-операцій і станів-результатів дії у їхніх різних іпостасях – номінацій, семантем і стильових функціональних одиниць, зокрема термінологем) [8: 200]

Процес модифікації мови, що відбувається внаслідок впливу зовнішніх та внутрішніх коливань, спрямований на збереження канонічних мовленнєвих компонентів, оскільки мова одночасно репрезентована і спадщиною минулого і сучасною очевидністю коригування її людиною у пізнавальному просторі. Накопичення, збереження та трансформація елементів з покоління у покоління (що, у свою чергу, маніфестують еволюційний шлях національного соціуму й визначають особливості його культурних, історичних, релігійних доміант) здійснюється саме завдяки кумулятивній та трансляційній функціям мови.

Кожен часовий простір окреслений своїми реаліями, для яких певні лексеми слугують детермінантами концептуальних можливостей утворення нових денотацій. Самобутність і оригінальність духовного осередку нації, відносини між людиною та суспільством, відтворення історичного минулого певної епохи особливо яскраво підкреслюються даними елементами.

Як зазначає О.В. Коваленко, тематичні групи слів на позначення історичних реалій зазвичай не відносять до специфічної категорії лексики, її радше розглядають з урахуванням історичної віднесеності до тієї чи іншої епохи. Тому переклад історичних реалій – це фактично передача матеріального смислу цих слів разом з їх історичним забарвленням та іншими видами конотації [6: 268].

Виразниками відповідних понять будь-якої історичної епохи виступають лексеми-історизми та архаїзми, що як марковані категорії емоційно-експресивного поля історичного дискурсу беруть активну участь в утворенні індивідуально авторських концептів, а отже, зазнають девіативних перетворень (семантичних трансформацій). Яскравими репрезентантами семантичної девіації є історичні номен (передусім неофіційні антропоніми – прізвиська історичних постатей) романів В. Скотта.

Експресивність зазначених лексичних одиниць, що часто є полікомпонентними, тобто мають структуру словосполучення, виникає із компаративного зіставлення та переосмислення історичних конотацій та звичайних слів. Звідси виникає перенесення на основі асоціативних припущень щодо подібності предметів та явищ дійсності, здатності людини класифікувати предмети за аналогічними якостями, ознаками. Відтак, новоутворений історизм репрезентований аксіологічними, емотивними або іншими конотаціями, завдяки виокремленню важливих відомостей вихідного осмислення історизму, що в прямому денотаті непомітні, але неупереджено спостерігаються. Як засвідчує поглиблений аналіз творчості В. Скотта, історизмам англійської мови, які позначають реалії доби Середньовіччя, властива висока забарвленість, експресивність, своєрідність, контрастність, що втілюється за допомогою метафоричних та метонімічних переносів.

Спираючись на загальну класифікацію метафор А. Чудинова, підтримувану сучасними дослідниками, зокрема В.В. Катернюк [Катернюк 2010], можемо стверджувати, що серед виявлених нами неофіційних історичних антропонімів (НІА) переважають НІА, утворені за **соціоморфною метафоричною моделлю**. При цьому характерною рисою проаналізованого роману є часте звернення автора до біблійних мотивів, а саме використання когнітивно-прагматичного потенціалу **біблійної алюзії**, що дає нам підстави

для ідентифікації утворених НІА як *інтертекстуально модифікованих*, тобто таких, що в них спостерігається 1) втрата денотативної сигнатури та 2) набуття лексею іншого смислового конструктивного навантаження, при цьому відзначається 3) розширення інтерпретаційного виміру за рахунок двопланової імпліцитності історичної номінації.

Яскравим прикладом семантичної девіантності за метафоричною моделлю слугують наступні НІА роману : *Black Knight* «Чорний лицар» – неофіційне іменування короля Річарда I, *Disinherited Knight* «Лицар, Позбавлений Спадку» – Айвенго, *King of outlaws, and Prince of good fellows* «Король розбійників та ватажок добрих парубків» – прізвисько Робін Гуда; *the brethren of the Temple* «Слуги святого Храму» – лицарі-тамплієри. Вищезгадані НІА використовуються, з одного боку, для кодування та ідентифікації персонажів, а з другого – виходять за межі первинного потрактування й набувають іншого конотативного ефекту.

Як уже зазначалося вище, у багатьох випадках семантична девіантність виражається в так званій **біблійній алюзійній метафоричності**, до якої неодноразово вдається В. Скотт. Приміром, тамплієр Буагільбер, до нестями закоханий у Ревекку, протиставляючи зовнішність дівчини її сутності, схильний ідентифікувати полонянку як Ендорську чарівницю (*Andor enchantress*), що згідно з біблійною легендою передбачила єврейському царю Саулу загибель у битві з філістимлянами [13: 141]. Промовисті метафоричні **фігоморфні** (*The Rose of Sharon* «Троянда Сарону», *the Lily of the Valley* «Світла Лілея», «Прекрасна квітка Палестини») та **соціоморфні** (*the beautiful daughter of Zion* «прекрасна дочка Сіону») декламації несуть у собі іронічну підтекстову сублімацію і сприймаються як спотворення загальних людських цінностей : під час полонення Ревекки храмовник вимагає викупу, який «повинен бути сплачений красою і любов'ю. Іншої платні я не визнаю» [13: 141].

Біблійна алюзійність тексту, що виокремлюється в діалогах персонажів, репрезентована спорадичним семантичним переформатуванням міфологічних назв в іронічному ключі. Так, свинопас і блазень Вамба, побачивши вершників, промовляє «... *perhaps they are come from Fairyland with a message from King Oberon*)» («Можливо, вони йдуть з чарівного царства з дорученням від короля Оберона») [9: 30]. Оберон за давніми розповідями-казковий король лісових духів. Наслідного принца Джона називають «мішенню Уота Тіррела» «*Wat Tyrrrel's mark*» : останній, згідно з народним переказом, убив під час полювання діда принца Джона – короля Вільгельма II Рудого. «Цей натяк на долю діда водночас розсердив і налякав принца-наступника престолу» [13: 40].

Ономасіологічна метонімічна модель у тексті роману представлена переважно синекдохой, напр. у вуста Ательстана автор вкладає зневажливе іменування представників середньовічного католицького духовенства (ченців та абатів) *these cursed grave-clothes* («ці могильні пелени») [13: 256].

Саме алюзійна метафоричність (у деяких випадках – метонімічність) постає характерною нестандартною особливістю історизмів-новотворів В. Скотта, що дає нам підстави розглядати такий якісний зсув у формі й семантиці як **семантичну**, а точніше – **семантико-словотвірну девіацію (девіантність, девіативність)** саме у позитивному розумінні цієї категорії. Ми пропонуємо оперувати даним поняттям з тих міркувань, що цей термін репрезентує конструктивну деструкцію первинного смислу лексеми, програмує її конотативну множинність, розширюючи емоційно-експресивне поле історичного дискурсу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Виявлені в результаті аналізу метафоричні та метонімічні переноси дають підстави розглядати семантичну девіацію як особливу категорію когнітивної семантики, що виконує конструктивну роль у процесі деструкції первинного смислу лексеми-історизму, беручи активну участь в утворенні індивідуально авторських концептів.

Лінгвокогнітивний аспект впливу історичних номінацій художнього прозового тексту на адресата досягається шляхом девіативного (нестандартного) використання автором історичного роману лексичних мовних засобів і потребує комплексного дослідження з позицій лексичної та когнітивної семантики, з одного боку, а також лінгвістики тексту й лінгвостилістики англійської мови, з другого.

ЛІТЕРАТУРА

1. Актуальні проблеми філології та американські студії : Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції. 21-23 квітня 2010 р. : В 2 т. – Т. 2 / За заг. ред. А. І. Гудманяна, О. Г. Шостак. – К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2010. – С. 202–205.
2. Большой Российский энциклопедический словарь. – М. : Большая Российская энциклопедия, 2008. – 1887 с.
3. Жирмунский В. М. Проблема жанра. Историческая эволюция жанра : [курс лекций] / В. М. Жирмунский. – СПб. : Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1996. – С. 369–403.
4. Жордания С. К понятию “архаизм” / С. Жордания // Литературная Грузия. – 1962. – № 11–12. – С. 111–119.
5. Іванишин В. Мова і нація / В. Іванишин, Я. Радевич-Винницький. – Дрогобич : Видавнича фірма «Відродження», 1994. – 218 с.
6. Коваленко О. В. Хронологічно маркована лексика як фактор тексту в жанрі історичного роману (на матеріалі художньої прози В. Скотта) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Ольга Володимирівна Коваленко; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса : Б/в, 2002. – 305 с.
7. Катернюк В. В. Структурно-семантичні характеристики неофіційних антропонімів в англійській, німецькій та українській мовах : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 / Вікторія Вікторівна Катернюк. – Київ : Б.в., 2010. – 16 с.
8. Мигляченко Л. Лексичні неологізми в парадигмі сучасної англійської мови / Л. Мигляченко, Л. Яцюк, А. Самусенко // Актуальні проблеми філології та американські студії : Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції. 21-23 квітня 2010 р. : В 2 т. – Т. 2 / За заг. ред. А. І. Гудманяна, О. Г. Шостак. – К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2010. – С. 202–205.
9. Скотт В. Айвенго [Текст] : [роман] / Вальтер Скотт ; іл. Олени Чичик ; [пер. з англ. І. Давиденко]. – К. : Країна Мрій, 2012. – 396 с.
10. Соловьева Н. А. Перечитывая книги В. Скотта. – М., 2001. – С. 30–45.
11. Чумак В. В. Семантичні девіації в українських нормативно-правових текстах / В. В. Чумак, О. С. Афанасьєва // Мовознавство. – 2009. – № 2. – С. 61–68.
12. Швачко С. О. Семантична девіація денумеральних конструювань [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті : <http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/17798/1/kyiv.pdf>

Стаття надійшла до редакції 18.08.14

Борщевский С., канд. филол. наук, доц.

НПУ имени М. П. Драгоманова, Киев

Александрова Г., канд. филол. наук, доц.

НПУ имени М. П. Драгоманова, Киев

СЕМАНТИЧЕСКАЯ ДЕВИАЦИЯ ИСТОРИЧЕСКИХ НОМИНАЦИЙ В АНГЛОЯЗЫЧНОМ ХУДОЖЕСТВЕННОМ ДИСКУРСЕ (на материале романов В. Скотта)

Статья посвящена исследованию деструкции первичного смысла исторических номинаций, а именно семантической девиации как базового конституанта метафорического и метонимического переноса. Впервые с позиций диалектического подхода к изучению языковых явлений семантическая девиация рассматривается как особая категория когнитивной семантики, которая выполняет конструктивную роль в процессе деструкции первичного смысла лексемы, программирует ее коннотативную множественность, принимая активное участие в образовании индивидуально авторских концептов, расширяя при этом эмоционально-экспрессивное поле исторического дискурса.

Ключевые слова: семантическая девиация, историческая номинация, диалектический подход, когнитивная семантика.

Borshchevsky S., PhD, Assistant Professor

M. P. Drahomanov national teacher training university, Kyiv

Olexandrova H., PhD, Assistant Professor

M. P. Drahomanov national teacher training university, Kyiv

SEMANTIC DEVIATION OF HISTORICAL NOMINATIONS IN THE ENGLISH LANGUAGE BELLES-LETTRES DISCOURSE (based on the novels by W. Scott)

The article focuses on the study of primary sense destruction in historical nominations, namely semantic deviation as a basic constituent of metaphorical and metonymical transferring. For the first time semantic deviation is treated from a dialectical perspective as a special category of cognitive semantics, performing a constructive role in the process of destroying primary sense of a lexeme, programming its connotative plurality, taking an active part in creating individual author's concepts, increasing emotional and expressive field of historical discourse.

Key words: semantic deviation, historical nomination, dialectical perspective, cognitive semantics.